

Avtalsbundenhet och oskälighet

Av juristen ZACK NORÉN¹

I dagens komplexa marknadsmiljö söker sig kommersiella marknadsaktörer allt oftare till långvariga affärsförbindelser. Bestående avtal kan nämligen främja stabilitet och optimera affärsprocesser. Samtidigt medför den förlängda tidsdimensionen ett antal svårigheter och frågetecken för avtalsparterna. En aspekt som varit föga behandlad i svensk rätt är hur pass lång giltighetstid ett avtal kan ha. Förevarande artikel är avsedd att rikta ljus på denna oklarhet med särskilt fokus på i vilken utsträckning ett avtals varaktighet kan föranleda grund för jämkning enligt 36 § avtalslagen.

1 Inledning

Avtal har sedan urminnes tider använts som ett instrument för att möjliggöra transaktioner. Vid avtalslagens² tillkomst befann sig avtalsparter i en värld som präglades av en enkel marknadsmodell där varje transaktion i huvudsak sågs som en enskild och väl avgränsad förpliktelse. Här härskade avtal av momentan karaktär, vilket innebär att tidsaspekten i princip saknade juridisk betydelse.³

Marknaden har med åren blivit åtskilligt mer komplex. Allt eftersom produktionsprocesser blivit alltmer komplicerade och investeringskraven ökat, tvingas avtalsparter att söka sig till stadigvarande affärsförbindelser.⁴ Bestående avtal ger aktörer på marknaden möjlighet att utveckla meningsfulla affärsrelationer som underlättar informationsutbyte.⁵ Den långsiktiga planeringen ger också stabilitet, vilket är välbehövligt för att undanröja osäkerheter om exempelvis volymer och priser. Härigenom kan marknadsaktörer fatta investeringsbeslut med

¹ Författaren är verksam som biträdande jurist vid advokatfirman Hammarskiöld. Artikeln utgör en omarbetad version av författarens examensarbete från Stockholms universitet, skrivet under våren 2024. Tack till Johnny Herre (handledare) för värdefulla synpunkter.

² Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

³ Se Grönfors, Avtal och omförhandling, 1995, s. 17 ff. Jfr även Macneil, Contracts: adjustment of long-term economic relations under classical, neoclassical, and relational contract law, *Northwestern University Law Review*, vol. 72, nr 6, 1978, s. 858 och 862 ff.

⁴ Se Runesson, Utvecklingslinjer i avtalsrätten — fördelning av oförutsebara risker mellan ömkansvärdhet, kontext och ekonomi, *Svensk Juristtidning* 100 år, 2016, s. 100 på s. 110.

⁵ Jfr Macneil, Economic Analysis of Contractual Relations: Its Shortfalls and the Need for a "Rich Classificatory Apparatus", *Northwestern University Law Review*, 1981, Vol. 75, s. 1018 ff. och s. 1034. Jfr även Runesson, Rekonstruktion av ofullständiga avtal, *Juristförlaget*, 1996, s. 349 och däri gjorda hänvisningar.

längre tidshorisont, vilket leder till effektiva allokeringar, optimerade affärsprocesser och i förlängningen minskade transaktionskostnader.⁶

Vid användning av långvariga avtal, det vill säga avtal där en prestation fullgörs kontinuerligt över en längre period, ges upphov till en rad frågeställningar som saknar motsvarighet vid kortvariga avtal. En aspekt som varit föga behandlad i svensk rätt är hur pass lång giltighetstid ett avtal kan ha. De nedslag som görs i rättspraxis är spretiga och i den juridiska litteraturen saknas närmare redogörelser av frågan. Förevarande artikel är avsedd att rikta ljus på denna oklarhet med särskilt fokus på i vilken utsträckning ett avtals varaktighet kan medföra att det föreligger grund för jämkning enligt 36 § avtalslagen.⁷

2 Introduktion till 36 § avtalslagen

Avtalslagen kom till i en tid som var präglad av enskildas rätt att själva bestämma över sina rättsliga åtaganden. Idén om att den fria viljan styr avtalet lever kvar än idag. Som utgångspunkt har avtalsparter avtalsfrihet, vilket innebär att de är fria att använda avtal som instrument för sin samverkan. Parterna har vidare möjlighet att fritt bestämma avtalets innehåll och därigenom de förpliktelser och verkningar som ska ingå.⁸

Avtalsfriheten garderar parterna en möjlighet att fritt komma överens om avtalets giltighetstid. Ofta framgår en uttrycklig löptid i avtalet. Giltigheten kan då anges för 1) en särskild föreskriven tid som omfattar ett visst tidsrum eller med en slutpunkt, 2) all evighet i form av ett evighetsavtal samt 3) tills vidare, vilket innebär att avtalstiden är obestämd tid men att det föreligger en inbyggd uppsägningsmöjlighet.⁹ Avtal med den sistnämnda löptiden kan som huvudregel, till skillnad från de andra två, ömsesidigt upphöra att gälla genom en ensidig viljeförklaring från någon av parterna utan något angivet skäl.¹⁰

När ett avtal väl slutits är de avtalande parterna skyldiga att uppfylla förpliktelserna och åtagandena i den omfattning som anges i det ingångna avtalet. Att avtalslöftena ska uppfyllas i enlighet med sitt innehåll framgår av principen *pacta sunt servanda* som utgör en stomme i varje avtalsrättslig relation. Principen, som innebär att ingen part ensidigt kan ändra avtalsinnehållet eller undvika fullgörandet av sina förpliktelser, utgör ett särskilt viktigt element när parternas samverkan sträcker sig över en längre tid. Om parterna kan lita på att relationen

⁶ Jfr Dubois, Pierre & Vukina, Tomislav, Incentives to Invest in Short-Term vs Long-Term Contracts: Theory and Evidence, *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 2016, s. 2 ff.

⁷ Trots att framställningen tar sikte på kommersiella avtal är visst jämförelsematerial av icke-kommersiell karaktär. Detta beror på att avtalskaraktären och partsförhållandet inte har ansetts vara av någon större betydelse för avtalslängden som sådan. Framställningen begränsas därför inte till någon specifik avtalstyp annat än förmögenhetsrättsliga avtal i stort.

⁸ Se Dotevall, Avtal, 2017, s. 37 och 240.

⁹ Jfr Hellner, Jan, Hager, Richard & H. Persson, Annina, *Speciell avtalsrätt II: kontraktsrätt*, andra häftet, 2024, s. 28 och 65 f.

¹⁰ Se Norros, *Obligationsrätt*, 2018 (övers. av Freja Häggblom, originalutgåva Helsingfors, 2018, som *Vekvoiteoikeus*), s. 694.

är så pass långvarig som det bestämts, föreligger nämligen större möjligheter att dela mål och risker med varandra. På så vis kan parterna i högre grad samarbeta mot gemensamma mål.

Ett strikt fasthållande vid avtalsvillkoren i alla detaljer kan dock leda till orimliga ekonomiska uppoffringar för någon av parterna. Avtalsbundenheten är därför inte någon absolut princip. Denna avvägning består i huvudsak av två grundläggande ytterligheter, parternas behov av rättsskydd å ena sidan och kravet på att parter ska kunna lita på att avtal fullgörs å den andra.¹¹ För att tillgodose spänningen mellan de båda intressena finns generalklausulen 36 § avtalslagen vilken utgör ett tvingande instrument som erbjuder en möjlighet att jämka och ogiltigförklara ett avtals innehåll.

Förutsättningen för att tillämpa 36 § avtalslagen är antingen att avtalet består av ett oskäligt villkor eller att ett villkor indirekt ger upphov till oskälighet. För att bedöma om oskälighet föreligger ska hänsyn tas till ett antal angivna avvägningsmarkörer; avtalets innehåll, senare inträffade förhållanden, omständigheterna vid avtalets tillkomst samt omständigheterna i övrigt.

Traditionellt är det ”senare inträffade förhållanden” som aktualiseras vid långvariga avtal. Den aspekten ger dock inte svar på frågan om hur avtalets angivna giltighetstid påverkar avtalets skälighet i sig, utan snarare hur förändrade förhållanden runt omkring avtalet kan medföra att avtalets utbyte blir oskäligt. Mer relevant för nu aktuell frågeställning är i stället avtalets innehåll.

Bedömningen av avtalsinnehålls skälighet rymmer två skilda bedömningsspår. I förarbetena anges att ett syfte med 36 § avtalslagen var att ge domstolarna en explicit möjlighet att förklara avtalsvillkor av en viss typ som oskäliga i sig själva. En enskild avtalsklausul kan således, enbart med hänsyn till dess egna innehåll, medföra att ett avtalsförhållande blir oskäligt. Denna klausulinriktade bedömning är typiserad på så vis att en viss typ av villkor presumeras vara oskälig. För att det ska kunna ske krävs att villkoret skapar en så pass djup orättvisa att den inte kan uppvägas av avtalsinnehållet i övrigt eller av andra omständigheter.¹² Det är här fråga om *abstrakt oskälighet*.

En annan utgångspunkt i bedömningen är att avtalsinnehållet ses utifrån sin helhet. På flera ställen i förarbetena synliggörs detta genom formuleringar såsom ”förhållandet mellan värdet av förmånerna på ömse sidor” och ”bristande proportion mellan förmånerna”.¹³ Av betydelse blir här balansen mellan avtalets olika förpliktelser och den riskfördelning som gäller. I dessa fall är det fråga om *konkret oskälighet*.

Vilken av infallsvinklarna som ska läggas till grund för bedömningen i det enskilda fallet är inte en fråga med ett självklart svar. Det kan tänkas att eftersom syftet med rättstillämpningen är att uppnå materi-

¹¹ Jfr Taxell, Avtal och rättsskydd, 1972, s. 23 ff.

¹² Se prop. 1975/76:81 s. 111 och SOU 1974:83 s. 116.

¹³ Prop. 1975/76:81 s. 42 och 119.

ellt lämpliga resultat i det enskilda fallet, bör det vara fråga om en individualiserad bedömning. Det är också i första hand konkret oskälighet som kommit att användas i rättspraxis.¹⁴ Däremot har en abstrakt prövning av avtalsvillkor processekonomiska fördelar. Avtalsklausulerna blir då mer enhetligt behandlade vilket ger större förutsebarhet för kommersiella aktörer samtidigt som det också underlättar att lika fall bedöms lika i rättstillämpningen.¹⁵

I förarbetena tydliggörs att det i grunden inte finns någon direkt motsättning mellan de olika angreppssätten. Snarare tar de sikte på olika konturer av vad som kan vara oskäligt.¹⁶ Att behandla båda synsätten kan på så vis lyfta fram både den större och mindre generaliteten i skälighetsbedömningen, vilket synliggör att den fortsatta framställningen skulle gagnas av att omfatta både konkret och abstrakt oskälighet. I nästkommande avsnitt prövas därför långvarighetsklausulens skälighet utifrån båda bedömningsspåren.

3 Abstrakt oskälighet

3.1 *Precisering av den primära problematiken*

Som konstateras ovan tar den abstrakta prövningen sikte på avtalsvillkor som kan presumeras vara oskäliga, oavsett vad resten av avtalet innehåller. Det är ingen enkel uppgift att avgöra vilka avtalsvillkor som ska anses medföra att obalansen är så pass graverande att den överhuvudtaget inte kan uppvägas av andra mer gynnsamma förhållanden. I rättspraxis har HD varit försiktig med att ge sina avgöranden en klausulinriktad prövning. De uttalanden som gjorts om en viss klausul har vanligen skett med betydande reservationer.¹⁷

Vad som står klart är att villkor som anses oskäliga utifrån ett abstrakt synsätt innefattar en uppenbar risk att avvika från en norm och därmed drabba någon av parterna oproportionerligt hårt. Främst verkar det vara fråga om klausuler som strider mot lag eller goda seder.¹⁸ Det abstrakta skälighetsbegreppet anknyter således till någon form av missförhållande mellan parterna som är etiskt icke godtagbart.

Mot denna bakgrund kan det vara på sin plats att behandla den allmänna problematiken med långvariga avtal. Först och främst kan konstateras att en avtalstid som sträcker sig över en längre period är en del av parternas försök att med en långsiktig horisont möjliggöra effektiva allokeringar. Förpliktelsen omfattar båda parterna likvärdigt,

¹⁴ Se von Post, *Studier kring 36 § avtalslagen med inriktning på rent kommersiella förhållanden*, 1999, s. 31.

¹⁵ Jfr Norlén, *Oskälighet och 36 § avtalslagen*, 2004, s. 267 som själv förespråkar en konkret bedömning.

¹⁶ Jfr SOU 1974:83 s. 117.

¹⁷ Se von Post, *Studier kring 36 § avtalslagen med inriktning på rent kommersiella förhållanden*, 1999, s. 97 och däri gjorda hänvisningar.

¹⁸ Jfr prop. 1975/76:81 s. 111.

vilket i och för sig inte innebär någon ensidighet eller påtagligt missförhållande.¹⁹

När avtalsföremålet inte längre fyller ett behov för någon av parterna kan långvarigheten dock snabbt övergå till en börda. Det kan exempelvis tänkas att någon av parterna visat sig komma att ha en fördel när det gäller att uppskatta sannolika konsekvenser inom ramen för den utdragna avtalstiden och därmed uppnå fördelar på den missgynnade avtalspartens bekostnad. Trots att ett avtals långvarighet till synes är ett neutralt försök av parterna att förstärka sitt samarbetsmönster finns det således en risk att det utdragna händelseförloppet drabbar någon av dem särskilt hårt.

Att beakta vidare är att ett avtals längd inte är någon perifer fråga för parterna, utan snarare en av de viktigare delarna i avtalet eftersom det avgör hur länge prestationerna behöver fullgöras. När en avtalspart förpliktar sig till prestation för exempelvis 100 år framåt i tiden utan uppsägningsmöjlighet underkastar sig denne en djupgående inskränkning i sin ekonomiska rörelsefrihet.²⁰ Den tidpunkt då den förpliktigade parten har möjlighet att utträda ur avtalet utgör således en betydande faktor för hur betungande avtalsprestationen upplevs.

Från samhällelig synpunkt kan det vidare vara problematiskt att avtalsparter binder upp sig till avtal under en alltför lång tid eftersom det riskerar att motverka en fungerande marknad. I både svensk och finländsk litteratur har uttalats att avtal som väsentligen låser parterna begränsar möjligheten till optimal fördelning av resurser i samhället.²¹ Det kan därför anses tveksamt om det är förenligt med den marknads-ekonomiska idealbilden att acceptera avtalsklausuler som föreskriver mycket långvariga avtalstider.²²

Som antyds med ovan beskrivning utgör avtals långvarighet ett mångfacetterat juridiskt dilemma. Tanken med ovan resonemang är att synliggöra den principiella problematiken för att lägga grunden för den fortsatta framställningen. Den fortlöpande diskussionen problematiserar frågan vidare med utgångspunkt i de principer som har utvecklats i rättspraxis och doktrin.

3.2 Avtalstid och oskälighet

Mot bakgrund av vad som anges ovan kan det finnas ett intresse av att motverka långvariga avtal, åtminstone de som medför en risk att någon

¹⁹ Det kan här noteras att avtalstiden i vissa fall endast omfattar en part som är ensidigt bunden av avtalet medan motparten har full frihet att bestämma den egna bundenheten. Sådana klausuler anses i huvudsak oskäliga, se Ramberg & Ramberg, Allmän avtalsrätt, 2022, s. 226.

²⁰ Jfr Karlgren, En studie i förutsättningsläran inom nyaste tysk doktrin, SvJT 1952 s. 257 på s. 265.

²¹ Se Pönkä, Eternal Contracts and the Freedom of Termination — A Nordic Perspective, JT 2019–20 s. 612 f. och däri gjorda hänvisningar.

²² Jfr bl.a. Den Svenska Styrelsen (utg.), Förhandlingarna å det nittonde nordiska juristmötet i Stockholm den 23–25 augusti 1951, s. 208 och prop. 1953/54:177 s. 33 f.

av parterna kan utnyttja avtalstiden på ett otillbörligt sätt. I förarbetena till 36 § avtalslagen anfördes det ligga i linje med bestämmelsens funktion att lämna ett formellt stöd för upphörande eller jämkning när avtal är långvariga, även om några närmare riktlinjer inte ges.²³ Vid första anblick kan det således finnas skäl att begränsa avtals generella varaktighet.

Det rättsliga stödet för att motivera jämkning i dessa fall är dock glest. HD har, i de rättsfall där avtal med långvarig löptid har varit föremål för prövning, genomgående förordat huvudprincipen om att avtal ska hållas. I ett mål från år 1946 hade en förening ingått avtal med ett järnvägsbolag om att tillhandahålla tågbiljetter till föreningens medlemmar för ett visst pris i all framtid. Trots en avsevärd förändring i penningvärdet bedömde HD att det saknades anledning att höja det angivna priset.²⁴ Minoriteten på två av fem domare var dock av en annan uppfattning. Justitieråd Karlgren anförde i sitt avvikande votum att ett avtal som saknar begränsning i tiden, och därigenom skulle kunna komma att tillämpas under förhållanden som inte kunnat överskådas av parterna, inte bör tillerkännas rättslig giltighet.²⁵

De delade meningarna synliggör de två huvudsakliga betraktelsesätten avseende avtalsklausuler som föreskriver en särskilt långvarig giltighet; antingen kan sådana avtalsklausuler presumeras giltiga eller så kan de betraktas som oskäligen och därmed jämkningsbara. Det synsätt som illustreras av majoriteten, att det inte visats rimliga skäl att befria järnvägsbolaget från sina avtalsenliga skyldigheter, synliggör den tyngd som traditionellt tillmäts principen om avtalsbundenhet.

Ett decennium senare kom ett likartat fall upp till bedömning där HD återigen vidhöll standpunkten att avtal ska hållas i överensstämmelse med sitt innehåll. I ett köpekontrakt avseende en fastighet förpliktigade köparen sig att erlägga viss årlig avgift för nyttjande av en angränsande kloakledning så länge som denne hade användning av ledningen. Frågan var om säljaren 24 år senare hade rätt att höja avgiften till ett belopp som ostridigt motsvarade de ökade kostnaderna. Trots att avtalet saknade tidsbegränsning konstaterade HD att det inte förelåg någon rätt till en högre avgift än vad som angetts i kontraktet.²⁶

Att ha i åtanke är att 36 § avtalslagen inte hade trätt i kraft ännu vid avgörandenas tillkomst. Den då gällande motsvarigheten, 8 § lag (1936:81) om skuldebrev, kunde enbart tillämpas om ett avtalsvillkor ansågs uppenbart otillbörligt eller i strid mot gott affärsskick.²⁷ Trots att uppenbarhetsrekvisitetet medförde en viss snävhet i jämförelse med det nu uppställda kravet på oskälighet, är lagrummen på det stora hela likartade. Det är därför av intresse att HD behandlade långvarighets-

²³ Se prop. 1975/76:81 s. 53 f.

²⁴ Se NJA 1946 s. 679, på s. 683 f.

²⁵ Se NJA 1946 s. 679, på s. 684 f.

²⁶ Se NJA 1956 s. 136, på s. 139. Se även det finländska rättsfallet KKO 1994:95 som talar i samma riktning.

²⁷ Se SOU 1974:83 s. 50.

klausulerna som att de hade rättslig giltighet och var fullt ut bindande, även om det inte kan dras alltför långtgående slutsatser av rättsfallen.

Även efter införandet av 36 § avtalslagen har HD gjort uttalanden i samma riktning. I NJA 1994 s. 359 avsåg prövningen ett avtal mellan en kommun och en fastighetsägare. Kommunen hade för all framtid avstått från rätten att ta ut årliga vatten- och avloppsavgifter. Denna avtalstid gav i sig själv inte upphov till jämkning. HD konstaterade att det visserligen ofta föreligger skäl för jämkning av avtal som förpliktar parterna för all framtid, men att sådana avtalsbestämmelser inte under alla förhållanden ska betraktas som oskäliga i och för sig.²⁸

Hellner har i samband med 1994 års fall anfört att det inte är helt klart hur detta uttalande ska förstås. Han anför att en möjlighet är att denna typ av avtal inte kan betraktas som oskäliga i den mening att de inte kan jämkas bakåt i tiden utan enbart med verkan framåt. En alternativt presenterad tolkning är att sådana avtal inte kan jämkas alls på grund av just långvarigheten, såvida det inte föreligger särskilda skäl.²⁹ Även om det inte står helt klart hur domskälen i denna del ska tolkas verkar den senare nämnda uppfattningen vara den korrekta, det vill säga att en evig avtalstid inte medför oskälighet av sig själv. En sådan uppfattning vinner stöd av det faktum att kommunens påstående om att evighetsavtal är oskäliga i sig avvisades av domstolen. Dessutom behandlade HD det aktuella avtalet som att det hade rättslig bundenhet.³⁰

Mot bakgrund av vad som anges ovan verkar inte avtalstiden ensam kunna utgöra skäl för jämkning. Om denna princip dras till sitt yttersta är det därmed möjligt för avtalsparter att binda upp sig hur lång tid som helst, så länge inte oskälighet föreligger av andra anledningar. En sådan tolkning ligger i linje med NJA 2004 s. 167 och NJA 2004 s. 288 där det görs principiella uttalanden om att evig avtalstid utgör en rättslig möjlighet. HD uttalade i båda rättsfallen att vissa avtal kan gälla för all framtid.³¹ Även om rättsfallen inte direkt berör frågan om långvarighet och oskälighet utan snarare avtalstolkning ger skrivningarna uttryck för att det inte finns något principiellt hinder mot att med bindande verkan ingå hur långa avtal som helst.

3.3 Närmare om rättsläget

I ljuset av vad som nämns ovan kan det vara på sin plats att reflektera över hur rättsläget ska uppfattas. Det kan först och främst noteras att rättsfallen före införandet av 36 § avtalslagen inte kan ses som

²⁸ Se NJA 1994 s. 359 där HD till slut ändå kom fram till att avtalet skulle jämkas på grund av ändrade förhållanden. Två skiljaktiga justitieråd ansåg dock att en utsträckning av avgiftsbefrielsen under mer än 40 år måste anses oskälig.

²⁹ Se Hellner, Jämkning av långvarigt avtal m.m., JT 1994–95 s. 139.

³⁰ Det kan vidare noteras att lagstiftaren med hänvisning till just 1994 års fall tagit ställning för att en överenskommelse på evig tid som ingicks år 1810 mellan de då högsta statsmakterna i Sverige, konung och riksdag, är giltig utifrån ett civilrättsligt perspektiv, se SOU 2021:74 s. 287 ff.

³¹ Se NJA 2004 s. 167, på s. 174 och NJA 2004 s. 288, på s. 297.

isolerade företeelser. HD verkar genomgående upprätthålla ståndpunkten att det i sig inte är oskäligt för parter att binda upp sig till långvariga och till och med eviga avtal.

Ett antal företrädare för den juridiska doktrinen har med ledning av rättsfallen framfört att avtal oavsett dess längd är giltiga och ska upprätthållas i enlighet med parternas överenskommelse, så länge det inte inträffat särskilda omständigheter efter avtalsingåendet.³² Denna tolkning överensstämmer med ett antal nordiska rättsfall. Här kan ett prejudikat från Finland nämnas som avser ett avtal om rätten att mala i en kvarn. Domstolen uttalar på ett allmänt plan att det kan skrivas avtal för hur lång tid som helst och att rättigheterna i det enskilda fallet var avsedda att verka bestående.³³ Även i Danmark tycks det råda en restriktiv inställning beträffande möjligheten att tillämpa generalklausulen på långvariga avtal.³⁴

En annan tolkning av rättsläget är att prejudikaten inte ger stöd för generaliseringar eftersom rättsfallens betydelse begränsas till enskilda typsituationer. Lindskog har framfört att HD med prejudikatsverkan inte kan anses ha tagit ställning till sakfrågan eftersom rättsförhållandena i de enskilda fallen; servitut, markupplåtelse och nyttjanderätt inte utgör samma rättsfigurer som ett avtal. Uttalandena i kärnfrågan framstår vidare som oanalyserade och i vissa delar även som obiter dictum. Rättspraxisen kan därmed enligt honom inte tas till intäkt för avtal generellt.³⁵

Det finns således två huvudsakliga sätt att förstå de refererade rättsfallen. Det som i grunden skiljer uppfattningarna åt är hur snäva respektive breda rättsregler som HD anses ge vägledning om. Lindskog angriper också problematiken från ett annat håll än den tidigare redovisade då han förordar en annan linje än 36 § avtalslagen. Han menar att det utifrån ett samhällsekonomiskt perspektiv är en bättre ordning att avtal som innefattar en orimligt lång avtalstid anses uppsägningsbara, i linje med vad som gäller för tillsvidareavtal.³⁶

En intolkad uppsägningsrätt får visst stöd i en internationell kontext. I kommentarerna till Draft Common Frame of Reference, Unidroit Principles of International Commercial Contracts och Principles of European Contract Law uttrycks nämligen liknande synpunkter, låt vara att enbart det förstnämnda regelverket uttryckligen föreskriver

³² Se Ramberg, *Aktieägaravtal i praktiken*, 2011, s. 152. Jfr även Bernitz, *Uppsägning av förlagsavtal*, NIR 4/2009, s. 363 och Sund-Norrgrård, *Lojalitet i licensavtal*, 2011, s. 195 ff.

³³ Se det finländska rättsfallet KKO 2019:13, p. 15–22. Det ska dock nämnas att övervägandena är något vaga och att fallet avser ett konsumentavtal.

³⁴ Se de danska rättsfallen U 1982.176 H och U 1991.429 H.

³⁵ Se Lindskog, *Marknadsideologin och pacta sunt servanda*, *Festskrift till Lars Gorton*, 2007, s. 355 ff.

³⁶ Se Lindskog, a.a., s. 357 f., särskilt not 23 och 25.

en sådan lösning.³⁷ I viss nordisk doktrin förekommer även liknande uppfattningar.³⁸

Med utgångspunkt i Lindskogs uttalande är det emellertid svårt att dra någon skarp längdgräns för vad som utgör en orimligt lång avtalstid. Lindskog själv anger 1 000 år som exempel men påpekar samtidigt att en bedömning måste göras i varje enskilt fall.³⁹ I de internationella principalsamlingarna och modellagarna omfattas däremot enbart evighetsavtal av begränsningen.⁴⁰ Svensson har avseende bolagsförhållanden anfört att en löptid på 100 år är orimligt lång.⁴¹ En annan tidsbegränsning som nämnts i doktrinen är 50 år.⁴² Grönfors har vidare framfört att avtal som har en bestämd giltighetstid på 15 till 20 år bör kunna frångås.⁴³ På andra håll antyds emellertid tvärt emot att en sådan gräns är i kortaste laget om inte särskilda omständigheter föreligger.⁴⁴ Som synliggörs finns det ingen enhetlighet gällande var gränsen ska dras.

Syftet med skildringen ovan är inte att kritisera de olika framställningarna för bristande likformighet. Snarare är avsikten att belysa de svårigheter som föreligger att på ett tydligt sätt dra någon form av skiljelinje för när ett avtal ska anses uppsägningsbart. I jämförelse med 36 § avtalslagen är ett sådant alternativ mindre flexibelt eftersom bedömningen inte på samma sätt kan anpassas utifrån de unika förutsättningarna i varje enskild avtalssituation. När en part är förpliktad att prestera eller underlåta att göra något under en längre tid, exempelvis inom ramen för ett förlikningsavtal eller ett sekretessavtal, riskerar en sådan ordning att motverka avtalets faktiska funktion; att binda parterna en längre tid.

Här kan jämföras med NJA 1992 s. 439 där ett varuhus och en skokedja efter förhandlingar hade kommit överens om fortsatt nyttjande av vissa varumärkesnamn. Avtalet innebar bland annat att varuhuset åtog sig att inte använda benämningarna i sin marknadsföring mot att skokedjan inte påtalade varumärkesintrång som gjorts innan avtalet ingicks. Några månader efter att avtalet ingicks sade dock varuhuset upp avtalet och åberopade att det var fråga om ett avtal som ingåtts på obestämd tid, det vill säga tills vidare. Trots att avtalet saknade

³⁷ Se von Bar & Clive, *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, Vol. I, 2009, s. 708, *Unidroit Principles of International Commercial Contracts*, s. 164–165 och Lando & Beale, *Principles of European Contract Law*, del I och II, 1999, s. 317.

³⁸ Se Pönkä, a.a., s. 615 f. och däri gjorda hänvisningar.

³⁹ Se Lindskog, a.a., s. 357.

⁴⁰ Se härvid artikel III - 1:109(2) *Draft Common Frame of Reference* som stadgar att om avtalsvillkoren anger att avtalsförhållandet aldrig kommer att upphöra kan det sägas upp av endera parten med en rimlig uppsägningstid. Se även von Bar, a.a., s. 708, *Unidroit Principles of International Commercial Contracts*, s. 164–165 och Lando & Beale, a.a., s. 317.

⁴¹ Se Svensson, *Handelsbolagslagen*, 1981, s. 107 f.

⁴² Jfr Dillén, *Till frågan om »pacta sunt servanda»*, SvJT 1961 s. 388 på s. 390.

⁴³ Se Grönfors, a.a., s. 25 och däri gjorda hänvisningar.

⁴⁴ Se Rodhe, *Svensk rättspraxis: Förmögenhetsrätt: Förpliktelsers uppkomst och obligationsrätt 1950–1959*, SvJT 1961 s. 245 på s. 293. Se även von Post, a.a., s. 168 f.

bestämmelser om hur länge det skulle anses gällande fann HD att avtalet var giltigt och bindande så länge som användningen av de namn och termer som angavs i avtalet skulle kunna orsaka tvister mellan parterna. Det kunde därmed inte sägas upp.⁴⁵

När avtalsparter inträder i avtal likt det som bedömdes i 1992 års fall har det skapats en rimlig förväntning om att avtalet ska gälla åtminstone intill dess att någon ny omständighet inträffar som ger upphov till avtalsbrott eller oskälighet. På så vis inrättar parterna sig efter bundenheten och gör sig mer sårbara för avtalets upplösande. En rättighet att utan skäl säga upp avtalet skulle därmed kunna utnyttjas av en part så fort denne finner avtalsrelationen oförmånlig, vilket skulle vålla förluster för motparten som inrättat sig för en längre tids samverkan. I dessa fall föreligger skäl för att avtalet inte ska kunna sägas upp alltför lättvindigt.

Kleineman har i sammanhanget anfört att en intolkad uppsägningsrätt i de fall det ännu inte inträffat något som rubbat avtalets förutsättningar närmast vore detsamma som att säga att avtalet inte vore fullt ut bindande. NJA 1992 s. 439 synliggör enligt honom att någon allmän uppsägningsrätt inte föreligger, men att en sådan kan komma i fråga i vissa fall när avtalstiden inte reglerats uttryckligen i avtalet.⁴⁶

Sammantaget är det svårt att finna klart stöd för någon form av allmän uppsägningsrätt. Att tolka in en möjlighet till uppsägning i strid med avtalets ordalydelse utgör också en inskränkning i avtalsfriheten då det omkullkastar tanken om att varje avtalspart själv är kapabel att göra välinformerade beslut beträffande sina egna angelägenheter. Det kan således finnas anledning att ifrågasätta en ordning där avtal som innefattar en särskilt lång avtalstid anses uppsägningsbara med automatik.

Om en avtalstid uttryckligen är inlagd i avtalet ligger det alltså närmare till hands att tillämpa 36 § avtalslagen. Det finns dock inte skäl för att tillämpa bestämmelsen enbart på grund av att det aktuella avtalet är långvarigt. Även om rättsfallen på området är spretiga och var för sig utgör svagt stöd för generaliseringar, upprätthåller HD genomgående avtalsparters möjlighet att åta sig förpliktelser över längre tidsperioder. När rättsfallen läses mot varandra kan därför urskiljas att avtalsparter är fria att komma överens om en ytterst långvarig giltighetstid. Detta innebär emellertid inte att långvarigheten kan accepteras i samtliga situationer. Avtalsbundenheten kan nämligen luckras upp utifrån en konkret skälighetsbedömning.

⁴⁵ Se NJA 1992 s. 439, på s. 445.

⁴⁶ Se Kleineman, Avtalsbundenhet som avtalstolkningsproblem?, JT 1992–93 s. 523 på s. 526.

4 Konkret oskälighet

4.1 Avtalets längd i relation till dess helhet

I föregående avsnitt konstateras att en långvarighetsklausul inte medför oskälighet av sig själv. För att jämkning ska kunna ske i dessa fall krävs därför oskälighet utifrån en konkret bedömning, vilket innebär att en sammantagen bedömning måste göras utifrån avtalsinnehållet i sin helhet. Varje långvarigt avtal måste på så vis bedömas utifrån en helhetsbedömning av omständigheterna i det enskilda fallet.

Det är en naturlig utgångspunkt att ju längre tid ett avtal sträcker sig, desto större är risken för inlåsnings effekter. Eftersom oskälighet är ett relationsbegrepp lämnas dock utrymme för att en avtalstid kan anses vara skälig i ett avtalsförhållande men inte nödvändigtvis i ett annat. Det kan därför tänkas att tidsfaktorn i vissa fall vägs upp och i andra fall vägs ned av olika aspekter som därmed formar gränsen för vad som utgör en skälig avtalslängd.⁴⁷

Vilka bedömningspunkter som kan få betydelse i förhållande till långvarigheten är inte en fråga med ett självklart svar. Det finns en i princip obegränsat stor mängd omständigheter som kan vara av betydelse för en tillämpning av 36 § avtalslagen. Det är därför inte möjligt att precisera några allmängiltiga bedömningspunkter. Huvudfrågan koncentreras i stället till vilka omständigheter som är särskilt viktiga för att avgöra om en viss löptid ska anses skälig eller oskälig.

För att fastställa vilka omständigheter som kan vara av betydelse ligger det nära till hands att anknyta till de bedömningsfaktorer som kan urskiljas från den sedvanliga bedömningen av avtalsinnehålls skälighet. Andra rättsligt relevanta förhållanden kan vara omständigheter som det i rättspraxis tillmätts vikt vid i bedömningen av långvariga avtalsförhållanden och vad som ansetts vara av betydelse i doktrinen. Utifrån det analyserade materialet kan fyra omständigheter urskiljas; avtalsprestationernas omfattning och utbyte, avtalets syften, alternativa möjligheter att undgå bundenheten och vilken avtalstyp det är fråga om. Det förefaller sannolikt att de nämnda faktorerna har avgörande betydelse för långvarighetens skälighet vilket föranlett att de analyseras var för sig i efterföljande avsnitt 4.2 till 4.5.

4.2 Prestationernas omfattning och utbyte

I princip samtliga avtal innefattar vissa handlingsnormer som riktar sig till parterna. Varje handlingsnorm innefattar i sin tur en skyldighet att företa det som normen ger anvisning om. Vanligen uttrycks att en part ska åstadkomma någonting genom ett visst agerande, exempelvis avlämna gods, utge en viss ersättning eller utföra någon form av arbete. Det kan också vara fråga om en negativ avtalsförpliktelse som ålägger den ena parten att avstå från ett specifikt agerande, såsom att iakttä ett

⁴⁷ Någon skarp längdgräns går således inte att dra, vilket illustreras i avsnitt 3.3 där det synliggörs att allt från något decennium till uppemot 1 000 år eller längre kan komma i fråga.

konkurrensförbud. För den andra parten gäller då en motsvarande rättighet. I den meningen utgör förpliktelser och rättigheter olika sidor av samma förhållande.⁴⁸

För att avgöra hur pass varaktigt ett avtal kan tillåtas vara är det naturligt att studera balansen mellan de olika parternas förpliktelser och rättigheter. Vad avtalsprestationerna har för beskaffenhet och hur dessa är fördelade mellan parterna kan nämligen utvisa avtalets verkan och utbyte. En utgångspunkt är i detta avseende att ju mer betungande förpliktelserna är för någon avtalspart, desto viktigare är det för samma part att kunna göra sig fri från bundenheten.⁴⁹

Vid bedömningen av hur betungande en parts avtalsskyldigheter är kan det vara relevant att beakta om avtalet inskränker partens handlingsmöjligheter.⁵⁰ Detta illustreras i en hovrättsdom som avser en konstnär som hade ingått ett avtal på 20 år med ett företag om att överlåta upphovsrättigheter i form av konstverk. Avtalet förhindrade konstnären att överlåta några som helst upphovsrättigheter till andra än företaget. En sådan inskränkning ansågs, särskilt med beaktande av den långvariga avtalstiden, oskälig enligt 36 § avtalslagen.⁵¹ Rättsfallet ger uttryck för att en långvarig giltighetstid kan förstärka obalansen i ett avtalsförhållande och resultera i att oskälighet föreligger.

Om avtalet i stället fördelar både rättigheter och skyldigheter jämnt kan det vara en faktor som utjämnar avtalsbalansen. Parternas prestationsutbyte kan nämligen i vissa fall få betydelse på så vis att det kompenserar avtalstiden och den risk som tillkommer. Detta lyfts fram i ett hovrättsfall där frågan var om det var oskäligt att ett 25-årigt förlagsavtal saknade uppsägningsrätt. Domstolen konstaterade att den långa tidsrymden inte utgjorde någon oskälig konsekvens till följd av bland annat att det varit en bra affär för författaren som var bunden till förlaget.⁵² Rättsfallet åskådliggör att i de fall en part har fått en rättighet på bekostnad av långvarigheten förminskas de skäl som talar för att jämka avtalet.

4.3 Avtalets syften

Utöver prestationernas omfattning och utbyte kan det finnas skäl att beakta långvarigheten utifrån de föreliggande prestationsändamålen. Faktorer såsom varför parterna valde just den aktuella löptiden samt vilka kommersiella intressen som avtalet är avsett att tillgodose kan nämligen utvisa om den enskilda avtalstiden överensstämmer med en sund och naturlig avtalstid. Partsintressena kan utläsas utifrån faktorer såsom de aktuella marknadsförutsättningarna och prisläget för avtals-

⁴⁸ Jfr Taxell, *Avtal och rättsskydd*, 1972, s. 1 ff.

⁴⁹ Jfr Grönfors, a.a., s. 23. Jfr även Norros, a.a., s. 698 f., Haaskjold, Erlend, *Kontraktforpliktelser*, 2013, s. 614 som hänvisar vidare till det norska rättsfallet Rt. 1995 s. 1333 och Pönkä, a.a., s. 615.

⁵⁰ Se Norros, a.a., s. 698 f.

⁵¹ Se Svea HovR dom 1989-04-24 i NIR 1989, s. 396 ff.

⁵² Se HovR över Skåne och Blekinge dom 2008-04-03 i mål T 1512-07.

föremålet. Avtalstiden kan vidare beaktas i förhållande till de vanor som är rådande i den krets, affärsbransch eller profession där parterna är verksamma.⁵³

Det kan även vara av intresse att undersöka eventuella investeringar som parterna gjort för att genomföra avtalet.⁵⁴ Exempelvis kan tänkas att avtalet i fråga används inom en sektor där avtalsföremålet kräver komplicerade produktionsprocesser eller att det tillkommer betydande investeringskrav. I sådana fall kan det vara av vikt för parterna att fatta långsiktiga investeringsbeslut och undanröja osäkerheter.⁵⁵ Dessa typer av prestationer lämpar sig bäst för långsiktig planering, vilket innebär att långvarigheten kan fylla en större funktion än annars.

Att det ska beaktas om avtalsrelationen medger rationella motiv för en långvarig avtalstid framgår av NJA 1961 s. 642. Rättsfallet avser ett markområde som upplåtits för en dansbana utan någon tidsangivelse. Frågan i målet var hur länge avtalet kunde anses gällande. För att uttolka avtalets varaktighet konstaterades inledningsvis att nyttjanderätten var avsedd att bestå under en längre tid med hänsyn till kostnaderna för att uppföra dansbanan. Vidare beaktade HD bakgrunden till och ändamålet med upplåtelsen. Dessa aspekter synliggjorde att upplåtelsen endast skulle kunna sägas upp om förutsättningarna ändrades på ett mer avgörande sätt, såsom att dansbanan vansköttes eller inte längre behövdes för sitt ändamål.⁵⁶

Trots att 36 § avtalslagen inte aktualiserades i ovan refererat rättsfall framgår att om avtalsändamålet kräver att prestationerna ska pågå en viss minimitid för att avtalet ska anses meningsfullt, bör avtalstiden kunna svara mot denna tid. Förutsatt att avtalet medger ett uttryckligt eller underförstått syfte kan en sådan faktor sannolikt utgöra en normativ grund som ger vägledning även för en skälighetsbedömning. Om avtalets utbyte kräver långvariga prestationer förefaller det därav troligt att jämkning enbart kan komma i fråga i de fall det allmänna syftet med långvarigheten förfelas.

4.4 Alternativa möjligheter att undgå bundenheten

I bedömningen kan det vidare vara relevant att väga in vilka andra möjligheter som föreligger för att undgå bundenheten, exempelvis om avtalet i fråga innehåller bestämmelser om förtida uppsägning eller omförhandling. Om parterna har lyft fram sådana instrument i avtalet minskar risken för destruktiva inlåsningar, vilket kan uppväga den obalans som uppstår till följd av avtalets långvarighet.⁵⁷

⁵³ Jfr Dotevall, Ekvivalensprincipen och jämkning av långvariga avtal, SvJT 2002 s. 441 på s. 444. Jfr även prop. 1975/76:81 s. 120 och SOU 1974:83 s. 145 f.

⁵⁴ Se Pönkä, a.a., s. 614. Se även Norros, a.a., s. 700.

⁵⁵ Jfr Dubois & Vukina, a.a., s. 2 ff.

⁵⁶ Se NJA 1961 s. 642, på s. 648 f.

⁵⁷ Det ska dock nämnas att klausulens utformning kan få betydelse. Det kan exempelvis förekomma att en enskild klausul inte är heltäckande och att behov av jämkning ändå föreligger, se NJA 2018 s. 19, p. 11 där HD uttalar att avtal som innehåller annat än en skäligen uppsägningstid kan jämkas enligt 36 § avtalslagen.

Även om avtalet inte innehåller någon form av balansanpassning kan det föreligga andra aspekter som lindrar bundenheten. Rättsordningen har nämligen i vissa fall redan tagit hänsyn till behovet av att kunna frigöra sig från avtal. Detta är fallet för de typer av avtal där det föreskrivs en rätt till uppsägning i lagtext. En sådan ordning gäller exempelvis för kommissionsavtal, handelsagenturavtal och bolagsavtal.⁵⁸ I dessa fall kan tänkas att uppsägningsmöjligheten vissa gånger lättar avtalsbördan och därmed finjusterar avtalsbalansen. På så vis minimeras behovet av jämkning enligt 36 § avtalslagen.

4.5 Avtalstypen

36 § avtalslagen är tillämpbar på i princip samtliga typer av avtal. I förarbetena uttalas att en sådan flexibilitet var nödvändig för att hindra kringgående och missbruk av avtalsfriheten. Samtidigt betonas att avtalsklausulerna inte kan ses isolerade, utan måste uppfattas utifrån sitt sammanhang och den miljö där de tillämpas.⁵⁹ Bedömningen av ett avtals skälighet kan således vägledas av vilken avtalstyp som det aktuella avtalet kan klassificeras som.

Varje avtalstyp kan ytterst relateras till ett rättsligt system som kan fungera som en referenspunkt och därigenom vara bestämmande för skäligheten. Den enskilda avtalstypen kan nämligen innebära olika genomsnittliga behov av rättsskydd och marknadsideologier för parterna.⁶⁰ Dessa värderingsmässiga normer kan utvisa om avtalstiden i det enskilda fallet ligger i linje med vad som är normalt på området och därmed vad som ska anses som skäligt respektive oskäligt.

Att avtalsförpliktelsestypen styr jämförelsenormen för avtalets längd framgår särskilt tydligt i de fall en viss värdering uttrycks i tvingande lagstiftning. På vissa håll ges uttryck för att enskilda avtalstyper har en längre, ibland evig, varaktighet. Det tydligaste exemplet är servitutsupplåtelser som enligt 7 kap. 6 § jordabalken får ske utan tidsbegränsning. I begreppet servitut ligger att det i princip ska vara obegränsat i tiden.⁶¹

Omvänt finns det också avtalstyper som enligt lag har en kortare avtalstid. Ett exempel är försäkringsavtal som inte får överstiga ett år, om det inte finns särskilda skäl för en längre försäkringstid.⁶² Mot bakgrund av de föränderliga behov som kan föreligga för en försäkringstagare, som också är särskilt skyddsvärd i jämförelse med ett försäkringsbolag, har det ansetts lämpligt att denne med regelbundna mellanrum ska kunna ompröva försäkringsgivaren och försäkringens innehåll.⁶³ Ett annat exempel är 7 kap. 5 § jordabalken som stadgar en

⁵⁸ Se särskilt 33 § kommissionslagen (2009:865), 24 § lag (1991:351) om handelsagentur samt 2 kap. 24 § lag (1980:1102) om handelsbolag och enkla bolag.

⁵⁹ Se SOU 1974:83 s. 126 och 131.

⁶⁰ Jfr Runesson, *Licens till patent och företagshemligheter i avtals- och kontraktsträtten*, 2014, s. 81 ff.

⁶¹ Se t.ex. prop. 1970:20 del A, s. 262.

⁶² Se 3 kap. 2 § försäkringsavtalslagen (2005:104).

⁶³ Jfr prop. 1979/80:9 s. 41.

50-årig tidsbegränsning för avtal om nyttjanderätt. Denna huvudregel motiveras av att en fastighet inte ska kunna betungas med alltför långvariga nyttjanderätter samtidigt som nyttjanderättshavaren också ska kunna dra viss nytta av nedlagt arbete och kapital.⁶⁴ En kortare tid har ansetts lämplig i de fall där det föreligger ännu större behov för fastighetsägaren att kunna förfoga över sin fastighet, bland annat för upplåtelser av fast egendom inom detaljplan och jordbruksarrende (25 år) samt upplåtelser som avser rätt att avverka skog (5 år).

I ovan beskrivna fall formas avtalets längd både kortare och längre utifrån rättsreglernas innehåll och syften.⁶⁵ På motsvarande sätt kan antas att bakgrundsrätten kan ligga till grund för en skälighetsbedömning, om en sådan prövning skulle komma att aktualiseras. Även om bestämmelserna enbart är direkt tillämpliga på vissa särskilda avtalstyper står det klart att dessa rättsregler kan ha viss betydelse även utanför sitt lagreglerade tillämpningsområde. I förarbetena anförs nämligen att en analogisk tolkning av sådana bestämmelser kan ge ledning för 36 § avtalslagen.⁶⁶

När det analogivis hämtas ledning från olika tidsfrister som lagstiftaren lagt till grund för tvingande lagstiftning kan det finnas skäl till försiktighet. Att en stor mängd avtal potentiellt blir jämningsbara efter en viss tid skulle onekligen medföra klara fördelar i form av förutsebarhet för avtalsparter. En så pass enhetlig ordning riskerar dock att bli stelbent och därmed motverka den flexibilitet som omgärdar 36 § avtalslagen. Varje lagreglerad avtalstid har nämligen säregna skäl till grund för sig, som ofta inte gör sig fullt ut gällande i andra fall. Det kan därav inte komma i fråga att rakt av tillämpa en viss tidsbegränsning, exempelvis den 50 åriga huvudregeln för nyttjanderättsavtal, i någon större utsträckning.⁶⁷ I stället bör en mer nyanserad bedömning göras utifrån det enskilda fallet.

En naturlig utgångspunkt är att en analog tillämpning kan komma i fråga i de fall det föreligger väsentliga likheter mellan två avtalstyper. Om en lagreglerad avtalstyps särdrag klart överensstämmer med någon annan avtalstyps egenskaper kan det nämligen tyda på att motsvarande tidsgräns är aktuell i det enskilda fallet. En sådan genomgång kan särskilt kräva studier av de olika avtalstypernas typiska behov av beständighet. Det kan här vara av intresse att granska de överväganden som kommer till uttryck i förarbetena, men även vad som anges om de olika avtalstypernas funktion i andra rättskällor.

Av naturliga skäl är det inte möjligt att här räkna upp samtliga avtalstyper och redogöra för om dessa typiskt sett innefattar en kortare eller längre avtalstid. Vissa synliggörande exempel kan dock ges. Lagstiftaren har gett uttryck för att tomträttsinstitutet har som syfte att bereda samhället en möjlighet att mer beständigt inverka på markens

⁶⁴ Se prop. 1983/84:136 s. 67.

⁶⁵ Jfr NJA 1961 s. 642 och NJA 2004 s. 167 som dock avser avtalstolkning.

⁶⁶ Se prop. 1975/76:81 s. 53 f. och SOU 1974:83 s. 156 f.

⁶⁷ Jfr von Post, a.a., s. 168 f.

användning.⁶⁸ Det ligger därför i själva avtalstypen att sådana avtal är av långvarig karaktär, vilket innebär att de troligen kan liknas vid hur servitutsupplåtelse behandlas tidsmässigt. Motsvarande bedömning kan komma i fråga även i andra fall där det föreligger liknande behov av beständighet.

Ett annat exempel där det i rättskällorna ges uttryck för en viss längdhänsyn som kan inverka på skälighetsbedömningen är handelsagentavtal. I förarbetena till lag (1991:351) om handelsagentur anges att jämkning enligt 36 § avtalslagen kan komma i fråga när avtalet uppnår en ålder på mellan 10 till 20 år.⁶⁹ Det kan tänkas att en liknande tidsbegränsning är tillämplig för återförsäljningsavtal som uppvisar liknande tendenser, men även andra avtalstyper som bygger på ett nära samarbete mellan parterna.⁷⁰ Avtal som regelmässigt förutsätter ett större förtroende kan nämligen medföra att det är av särskild vikt att båda parterna är nöjda med utbytet. Att tvinga avtalsparter till prestation över en alltför lång period skulle i dessa fall motverka det åsyftade momentet att sträva mot gemensamma mål.

I rättspraxis har vidare getts uttryck för att ett antal avtalstyper syftar till långvariga relationer, vilket också kan få inverkan på skälighetsbedömningen. Här kan licensavtal och aktieägaravtal nämnas.⁷¹ Det har även getts uttryck för att förlagsavtal är långsiktiga till sin natur, eftersom det föreligger ett handelsbruk av innebörden att förlagsavtal ska omfatta hela verkets utgivningstid.⁷² Så länge det stöd som ligger till grund för bedömningen är någorlunda precist kan sådana uttalanden tjäna som vägledning för att forma skälighetsstandarderna. Det ska dock understrykas att ett typiskt långvarigt avtalsförhållande inte alltid är synonymt med ett behov av en längre avtalstid i det enskilda fallet, även om det kan peka i den riktningen.

5 Slutsatser

5.1 Sammanfattning

Denna framställning präglas av 36 § avtalslagen systematiserat utifrån två aspekter där långvarigheten kan få betydelse; abstrakt och konkret oskälighet. Vad avser den förstnämnda aspekten är slutsatsen att avtal som utgångspunkt erkänns av rättsordningen oavsett dess längd. Även om frågan aldrig rakt av ställts på sin spets i rättspraxis framstår alltså rättsläget som att avtalsparter kan avtala om hur lång ömsesidig löptid som helst.

Samtidigt kan varaktigheten, för att återknyta till den andra delen av artikeln, beaktas i relation till avtalets helhet. När avtalsparter har

⁶⁸ Jfr prop. 1953/54:177 s. 69.

⁶⁹ Se prop. 1990/91:63 s. 106 f.

⁷⁰ Jfr Dotevall, Ekvivalensprincipen, 455. Jfr även SOU 1978:67 s. 106 och prop. 1979/80:143 s. 125 som avser bolagsavtal.

⁷¹ Se NJA 1992 s. 439 om den förstnämnda avtalstypen och det finländska rättsfallet KKO 1994:95 om den senare.

⁷² Se HovR över Skåne och Blekinge dom 2008-04-03 med målnummer T 1512-07.

kommit överens om ett avtal med långvarig karaktär måste avtalstiden nämligen relateras till avtalets övriga innehåll. På så vis anses det vara en del av den balans som formar parternas sammanvägda avtalsrelation. Som framgått finns det vissa avtalselement som i högre grad kan samspela med avtalstiden. Långvarigheten kan sättas i relation till 1) fördelningen mellan rättigheter respektive skyldigheter i det aktuella avtalet, 2) vilka alternativa möjligheter som finns att undgå bundenheten, 3) avtalets syften och övriga kommersiella intressen samt 4) förevarande avtalstyp.

Analysen måste dock, likt de allra flesta avseende 36 § avtalslagen, förses med en reservation om att även andra faktorer som inte varit föremål för behandling kan vara av betydelse. De identifierade faktorerna är därav främst avsedda att fungera som utgångspunkter för bedömningen. Förhoppningen är på så vis att de kan användas som hållpunkter för att i det enskilda fallet minimera risken för oskälighet.

Någon fullständighet kan dock aldrig uppnås. När allt kommer omkring är inget avtal för evigt. Vid något tillfälle kommer nämligen avtalet kunna jämkas i takt med att omständigheterna runt omkring förändras. Det ligger i sakens natur att förhållanden runt omkring ändras ju längre avtalet varar. Även om avtalstiden i sig inte påkallar oskälighet kan därför förändrade förhållanden som uppstår under avtalstiden efter hand medföra oskälighet och därmed utgöra grund för att jämka avtalet.

5.2 Avslutande ord

Det finns ett antal olika intressen som gör sig gällande i avvägningen mellan behovet av stabilitet och flexibilitet i långvariga avtalsrelationer. Denna avvägning är resultatet av en grundläggande paradox. Varaktigheten utgör både en lockande och en avskräckande faktor för kommersiella aktörer. När parterna får till ett fungerande utbyte finns det stora fördelar med långvariga avtal. Organiserad långsiktighet kan nämligen innebära både stabilitet och sänkta transaktionskostnader. Samtidigt medför bundenheten en risk för fastlåsnings och i förlängningen att någon av parternas ekonomiska frihet undergrävs.

Med hänsyn till det ovan anförda finns det inget självklart svar på hur stort förhandlingsutrymme som kommersiella parter ska ges att förhandla fram vad de anser utgör en rimlig avtalstid. Den rådande oklarheten är besvärande då den riskerar att förstärka osäkerheten som redan tillkommer vid långvarig avtalsskrivning. På grund av detta motverkas användandet av långvariga avtal som kommersiellt verktyg, vilket innebär att avtalsslutande parter blir förpassade till mer kostsamma substitut.

Förhoppningsvis kan framtida vägledande avgöranden bringa ordning i den oklarhet som omgärdar frågan. Genom att utarbeta mer konkreta hållpunkter ges avtalsslutande parter i högre grad förutsebarhet avseende sina ekonomiska risktaganden. På så vis kan avtals-

parter i större utsträckning vara villiga att åtnjuta den stabilitet och de ekonomiska fördelar som tillkommer vid användandet av långvariga avtal. Att skapa premisser för en sådan utveckling är inte minst viktigt i dagens alltmer komplexa affärsliv.